

УДК 94(477.43/44):929 Спитко:069.5

ЕЙДЕЛЬ Євгеній Маркович,
аспірант кафедри історії України
Черкаського державного
технологічного університету,
e-mail: yarpolok@gmail.com

МЕЧ КНЯЗЯ ПОДІЛЬСЬКОГО СПИТКА З МЕЛЬШТИНА (? – 1399) ІЗ ЗІБРАННЯ «THE FELDMAN FAMILY MUSEUM»

Стаття присвячена атрибуції, датуванню та інтерпретації унікального середньовічного меча із зібрання «The Feldman family museum», виявленого 2016 р. на Сумщині. Подано опис артефакту та зроблено його співставлення з відомими на сьогодні європейськими аналогами. Зроблено припущення щодо приналежності меча подільському князеві Спитку з Мельштина, який загинув у битві на Ворсклі 1399 р.

Ключові слова: клинкова зброя, меч, Спитко Мельштинський, битва на Ворсклі 1399 р.. атрибуція, датування, «The Feldman family museum».

Постановка проблеми. Навесні 2016 року в Сумській області при проведенні сільськогосподарські роботи під час яких був знайдений середньовічний залізний меч, який чудово зберігся.

Рис. 1

З огляду на наукову значимість та унікальність артефакту, видається доцільним ознайомити з ним наукову спільноту.

Мета роботи: подати опис і атрибуцію виявленого меча, здійснити спробу датування та інтерпретації знахідки, співставивши її з відомими європейськими аналогами.

Виклад основного матеріалу. Загальна довжина меча становить 92 см, вага – 1 кг 685 г. Клинок меча ромбічний у перерізі, що формою нагадує витягнутий трикутник з лезами, що рівномірно звужуються в дуже гостре і міцне чотиригранне вістря, явно, що меч призначався для колючого удару, здатного пробити кольчужний або пластинчастий обладунок. Довжина клинка склала 73 см, його ширина у хрестовині склала 7 см. В основі клинок має дуже масивне потовщення ребра і його товщина біля основи склала 1,4 см. Ефес меча являє собою хрестовину, хвостовик і дископодібне яблуко. Хвостовик порівняно короткий довжиною 11 см і товщиною у хрестовини 7,4 мм, а у яблука 7 мм і шириною біля хрестовини 2 см, а у яблука 1,6 см. Необхідно зазначити, що після первинного промивання меча на хвостовику проявилось гаряче клеймо дзвоноподібної форми із зображенням геральдичної лілеї і схематичної птиці під нею.

Хрестовина шестигранна в перерізі з різко зігнутими в напрямку клинка закінченнями має довжину 18 см. Масивне яблуко меча висотою 6,5 см і шириною 6,3 см має форму диска з вузькою лицьовою стороною і широкою фаскою, яка розширюється до повного його радіуса. Воно має товщину в центрі 4,6 см і 2,1 см по краях. На ньому з обох сторін у вузькій виступаючій лицьовій частині присутні круглі срібні вставки покриті тонким шаром амальгамної позолоти.

Рис. 2

З одного боку в яблуко вмонтована кругла срібна вставка з позолоченим хрестом у геральдичному щиті. Поле щита розділене хрестом на чотири частини, які прикрашені нанесеною різцем горизонтальною штриховкою.

З іншого боку яблуко оздоблене круглою срібною вставкою з жовтою (позолоченою) шестикінечною зіркою над жовтим (позолоченим) півмісяцем з рогами зверненими вгору в геральдичному щиті.

У зв'язку з тим, що меч був знайдений поза археологічного контексту, його атрибуція і датування можлива після типологічного аналізу та порівняння з

відомими аналогічними за формою і типом мечами відомої атрибуції та датування. Для типологічного аналізу, на наш погляд, найбільш доцільно використовувати універсальні типології Еварта Окшотта і Маріана Глошека. Згідно типології Глошека, представлений тип меча XV і датується досить широко XIV – XV ст. [2, 28]. Згідно типології Еварта Окшотта, представлений меч теж відноситься до типу XV і має датування сер. XIV – початок XV ст. [15, 47-49]. Досить тонке і довге і посилене вістря представленого до обговорення клинка не дає нам можливість віднести його до типу XVIII. Хоча деякі екземпляри типу XVIII, якщо не брати до уваги закінчення клинка, дуже близькі за пропорціями і формою. Необхідно відзначити надзвичайну рідкість збережених примірників типу XV в Західній і особливо Східній Європі.

Для більш точної атрибуції та датування нашого обговорюваного примірника необхідно проаналізувати ефес меча, який складається з яблука, хвостовика рукоятки і хрестовини. Якщо проаналізувати яблуко меча згідно з типологією Окшотта, то воно відноситься до типу J, яке було популярне з середини XIII століття і до першої половини XV ст. [15, 81] Щодо хрестовини необхідно відзначити, що вона відноситься до типу 8 типології Окшотта, і ця обставина вказує нам на ранню дату нашого екземпляра, т. к. «в ранніх примірниках (типу XV) (близько 1280 – 1400 pp.) частіше зустрічається хрестовина стилю 8 – пряма з різко зігнутими кінцями вниз» [15, 81]

Для порівняння представленого нами клинка з найбільш близькими за типом відомими зразками, які мають більш-менш певну дату, необхідно проаналізувати кілька мечів опублікованих в каталозі Еварта Окшотта. Серед мечів з його каталогу необхідно згадати такі зразки:

Рис. 3

Рис. 4

- зразок, знайдений на півночі Франції із збірки Wallace Collection, London, близький за формою клинок, але має відмінні за типом яблуко і хрестовину. Меч, датований автором досить широко (1275 – 1450 pp.) [5, 128];

- зразок з групи мечів знайдених в річці Дордонь у Франції з яблуком типу К і хрестовиною типу 8. Меч, датований автором (1420 – 1450 pp.) [5, 131];

- зразок, з збірки Wallace Collection, близький за формою клинка, але має відмінності за типом яблука і хрестовини. Меч датований автором (1350 – 1400 pp.) [5, 133];

- зразок з групи мечів знайдених в річці Дордонь у Франції з яблуком типу J. 1 і хрестовиною типу 8. Меч, датований автором 1400 р. [5, 137];

- зразок, імовірно з Італії, з яблуком типу J і хрестовиною типу 8 датований автором (1380 – 1410 pp.) Примітно, що яблуко прикрашено вставкою із монети герцога Урбіно [5, 138].

Крім цього необхідно вказати і на кілька інших примірників мечів типу XV, які допоможуть нам з атрибуцією і датуванням. Дуже близьким за формою і пропорціями є меч типу XVa (тип похідний з XV) проданий в 2015 році на аукціоні Крісті, опублікований раніше в ряді видань, який позиціонується як «раритетний італійський меч з арсеналу мамлюків в Олександрії» [3, 38; 4, 12]. На одній із сторін клинка є арабський напис, яка датує меч 1419 роком.

При цьому ми бачимо, що довжина хвостовика рукояті меча з аукціону Крісті значно довше хвостовика представленого нами екземпляра. Ця особливість якраз і розрізняє між собою типи XV і XVa. [1, 57], але датування цих типів досить близькі між собою. А. Стрельченко у своїй статті про атрибуції пізніх середньовічних мечів з західної України зазначив, що для пізніших екземплярів середньовічних мечів характерна велика довжина хвостовика (близько 18-22 см), а для більш ранніх мечів характерний є коротка чорна рукоять. [17, 147]. Відповідно з цим твердженням представлений нами екземпляр типу XV є більш раннім, ніж примірник XVa 1419 року, який був проданий на Крісті. Необхідно відзначити, що те, що «олександрійський» меч датований 1419 роком не говорить про те, що він був виготовлений в 1419 році, а скоріше говорить про те, що після певного періоду побутування він був переданий в Олександрійський арсенал як трофей. Складність датування середньовічних мечів, згідно Е. Окшотта, полягає в тому, що в процесі датування доцільно позначити період, коли ним могли користуватися, хоч цей період може здатися дуже довгим і датування не буде точним. [12, 28] На думку автора, середній мінімальний час побутування одного меча близько 50 років, тобто два покоління, а це означає, що виготовлення «олександрійського» меча можна змістити з 1419 року в кінець XIV століття, а час кування нашого екземпляра ще раніше – в середину XIV століття. Необхідно відзначити ще одну групу мечів, знайдену в р. Дордонь у Франції, опубліковану Окшоттом [1, 12]. Серед вісімдесяти мечів цієї групи є примірники які типологічно близькі нашому мечу.

Деякі з них ми вже згадували вище. Цю групу мечів прийнято пов'язувати з останньою битвою Столітньої війни – битвою при Кастільйоні в 1453 році, що дозволяє визначити період їх побутування першою половиною XV століття, а час їх кування віднести до кінця XIV століття. [4, 7-16] Ще один цікавий екземпляр відомий автору тільки по фотографіях, розміщених в Інтернеті. Тип XVIII, за формою і пропорціями досить близький представленому нами екземпляру, якщо не брати до уваги форму закінчення вістря клинка. Академічна атрибуція цього меча автору не відома. Імовірно меч належав архієпископу Арлю П'єру де Кросу (Pierre de Cross) і датується кінцем XIV століття. Примітною особливістю його яблука є декоративні геральдичні емалеві вставки. Так само ми повинні згадати один з кращих зразків типу XV з геральдичними вставками, який був знайдений в базиліці Монца в 1698 році і датується не пізніше 1412 р. [5, 139].

Меч належав Есторе Вісконті, який помер 17 січня 1412 року від рани, отриманої при облозі Монца. В яблуці меча, яке за типом відмінно від представленого нами, були вмонтовані вставки у вигляді чотирьох срібних щитів, на двох – герб Вісконті, ще на двох – герб Мілана [5, 81]. Таким чином, проаналізувавши типологічно і хронологічно близькі примірники, ми можемо досить широко датувати наш екземпляр з геральдичними вставками кінцем XIV – першою половиною XV ст. Для того щоб звузити датування та ідентифікувати власника представленого меча необхідно перейти до аналізу гербів на геральдичних вставках його яблука. Як ми вже писали вище, з одного боку яблука меча монтова-

на кругла срібна вставка з позолоченим хрестом у геральдичному щиті. Поле щита розділене хрестом на чотири частини, які прикрашені нанесеною різцем горизонтальною штриховкою. У середньовічній Європі хрест, зображений у геральдичному щиті, асоціювався з лицарським статусом власника. На нашу думку, цей герб є хрестом Святого Георгія – покровителя лицарства, що прийняв мученицьку смерть в 303 році. Цей хрест використовувався в символіці хрестових походів і був одним з улюблених символів знаті і лицарства в середні століття [8, 17-18].

З іншого боку яблуко оздоблене круглою срібною вставкою з жовтою (позолоченою) шестикінечною зіркою над жовтим (позолоченим) півмісяцем з рогами зверненими вгору в геральдичному щиті. Згідно з середньовічними польськими гербовниками цей герб є гербом Леліва (Leliwa) [10, 173-176].

Для того, щоб ідентифікувати власника представленого меча необхідно, на наш погляд, визначити всіх можливих власників герба Леліва в період кінця XIV – першої половини XV століття. Після цього, проаналізувавши історичний і географічний контекст знахідки меча, визначити найбільш ймовірного власника зі списку знайдених Лелівітів. Так само необхідно враховувати, що власником такого дорогого меча з ювелірними геральдичними вставками не міг бути простий лицар. Власника необхідно шукати серед знатних польських лицарів, наближених до королівського двору. У другій половині XIV – першій половині XV століття нам відомі такі найбільш знатні лицарі-власники герба Леліва:

- Спицимир – каштелян краківський з 1334 р.
- Ян Мельштынський каштелян і староста краківський з 1375 р.
- Спитко Мельштинський з 1394 року воєвода і староста краківський, з 1395 року намісник короля у Подільській землі на повному княжому праві.
- Монивид – воєвода віленський з 1419 року [10, 173-176].

Кожен з цього списку знатних Лелівітів міг бути власником представленого меча. Але в зв'язку з історичним і географічним контекстом знахідки, ми можемо вибрати лише одного з них – Спитка Мельштинського як найбільш ймовірного власника. Справа в тому, що в географічному ареалі знахідки меча в 1399 році відбулася грандіозна битва на р. Ворсклі, в якій загинуло значна кількість знатних литовських, польських, руських і німецьких лицарів, а серед них і Спитко з Мельштина.

Битва відбулася між об'єднаним литовсько-польсько-руським військом під командуванням князя Вітовта з одного боку, і військом хана Тимур-Кутлуга і еміра Едигея з іншого. Спитко Мельштинський по інформації з ряду джерел вів переговори від імені князя Вітовта з ханом Тимур-Кутлуга. В результаті битви Вітовт був розбитий вщент, і його військо, рятувалося втечею, втративши велику частину своїх лицарів [13, 80-83]. Під час втечі і відступу загинуло багато знатних польських шляхтичів і руських князів, а так само тевтонських лицарів. Серед загиблих були князі: брянський, псковський, смоленський, київський і інші. Як вказують численні джерела, такі як: руські, білорусько-литовські літописи, польські та німецькі хроніки в битві серед багатьох знатних князів і вельмож загинув і знатний польський лицар і князь подільський Спитко з Мельштина герба Леліва. У більшості хронік він був вказаний як єдиний лицар з гербом Леліва, який загинув внаслідок програної баталії [16, 285-295].

Із середньовічних джерел відомо, що з 1384 р. Спитко Мельштинський був воєводою Краківським, а з 1389 р. каштеляном Краківським. З 1395 р. став намісником польського короля Ягайла на повному княжому праві землі Подільської з резиденцією в Кам'янці-Подільському. Спитко мав у прийомах князя Януша Мазовецького і був одружений на Ельжбеті, доньці хорватського магната, воєводи Трансільванського Емирака Лаковича. Його сестра була хрещеною матір'ю самого короля Ягайла [9, 185], а дружина – придворною фрейліною королеви Ядвіги. Спитко був одним з головних прихильників унії Литви і Польщі [7, 82-83]. У 1385 р. разом зі своїм братом Яном з Гарнова вів переговори і підписав як представника короля Кревську унію. Виключне становище при королівському дворі знатного лицаря Спитка з Мельштина не викликає у нас сумнівів. Таким чином, найбільш вірогідним власником представленого нами меча з гербом Леліва ми вважаємо саме князя подільського Спитка Мельштинського (1399).

На закінчення необхідно відзначити виняткову рідкість збережених примірників середньовічних мечів з геральдичними вставками в яблуці. У XIV – першій половині XV ст.

дійсно існувала практика прикраси середньовічних мечів вставками з кольорових металів з емаллю або без неї. Серед іншого вони прикрашалися і вставками з геральдичною символікою. Ми вже згадували мечі архієпископа Арля П'єра де Кросу і лицаря Есторе Вісконті, геральдичні вставки на яблуках які допомогли ідентифікувати власників.

Висновки. Представлений у розвідці меч, датований нами кінцем XIV – першою половиною XV ст., має в яблуці срібні в позолоті вставки, одна з яких визначена нами як польський герб Леліва (Leliwa). Цей геральдичний щиток в яблуці меча та історико-географічний контекст його знахідки став підставою для того, щоб визначити найбільш вірогідним його власником князя Подільського Спитка Мельштинського, який загинув у грандіозній битві на р. Ворсклі 1399 р. Також необхідно відзначити, що до наших днів збереглася порівняно мала кількість мечів з подібними геральдичними вставками. За наявною у нас інформацією, у жодній музейній колекції в Україні до цього моменту не було середньовічного меча зі збереженими геральдичними щитками в яблуці. Маємо підстави стверджувати, що представлений меч є єдиним унікальним екземпляром для всієї Східної Європи. Нині меч є одним з експонатів «The Feldman family museum».

Список використаної літератури

1. Combe E. European Swords with Arabic Inscriptions from the Armoury of Alexandria / E. Combe, A. Cosson // *Extrait de Bulletin de la Societe Royale d'Archeologie d'Alexandrie*. – No. 31. – 1937. – P. 12.
2. Giosek M. *Miecze srodkowoeuropejskie z X – XV w.* / M. Giosek. – Warszawa, 1984. – 186 s.
3. Grancsay S. *Loan Exhibition of European Arms and Armor catalogue* / S. Grancsay. – New York: The Metropolitan Museum of Art, 1931. – 160 p.
4. Oakeshott E. Further Notes on a River-Find of 15th Century Swords / E. Oakeshott // *Park Lane Arms Fair Catalogue 1*. – 1984. – P. 7-12.
5. Oakeshott E. *Records of the Medieval sword* / E. Oakeshott. – Woodbridge : The Boydell press, 1991. – 306 p.
6. Oakeshott E. *The Swords of Castillon* / E. Oakeshott // *10th Park Lane Arms Fair Catalogue*. – 1993. – P. 7-16.
7. Ochmanski J. *Wladyslaw II Jagiello* / J. Ochmanski. – Wroclaw : Wyd. Zaklad Narodowy im. Ossolinskich, 1990. – 362 s.
8. Prawer J. *A history of the Latin Kingdom of Jerusalem* / J. Prawer. Mosad Bialik, 1971. – Vol. II. – 654 p.
9. Strzelecka A. *Melsztycki Spytek* / A. Strzelecka // *Polski Słownik Biograficzny*. – T. XX. Maria Jyzefa - Mieroszewski Krzysztof. – Wroclaw-Warszawa-Gdansk, 1975. – S. 411-415.
10. Szymanski J. *Herby sredniowiecznego rycerstwa polskiego* / J. Szymanski. – Warszawa : PWN, 1993. – 282 s.
11. Горелик М. Оружие ворсклинской битвы / М. Горелик // *Цейхгауз*. – № 3. 1994. – С. 21-26. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://swordmaster.org/2008/11/07/bitva_na_r_vorskla.html
12. Гринчишин Б. В. Проблеми типології і датування середньовічних мечів / Б. В. Гринчишин // *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. – 2012. – № 724. – С. 25-30.
13. Измайлов И. Битва на р. Ворскла 1399 г. Звездный час эмира Эдигея / И. Измайлов // *Цейхгауз*. – № 3. – 1994. – С. 80-83. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://swordmaster.org/2008/11/07/bitva_na_r_vorskla.html
14. Окшотт Э. *Археология Оружия* / Окшотт Э. – М. : Центрполиграф, 2004. – 399 с.
15. Окшотт Э. *Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание* / Э. Окшотт. – М. : Центрполиграф, 2007. – 224 с.
16. Пилипчук Я. В. *Битва на реке Ворскла (источниковедческие аспекты)* / Я. В. Пилипчук // *Золотоордынская цивилизация*. – № 8. – 2015. – С. 285-295.
17. Стрельченко А. К вопросу атрибуции позднесредневековых мечей с западной Украины / А. Стрельченко // *Археология і фортифікація України: зб. мат-в.* – Кам'янець-Подільський, 2016. – С. 145-149.

References

1. Combe, E., Cosson, A. (1937). *European Swords with Arabic Inscriptions from the Armoury of Alexandria. Extrait de Bulletin de la Societe Royale d'Archeologie d'Alexandrie*, 37, 12 (in Eng.).
2. Giosek, M. (1984). *Miecze srodkowoeuropejskie z X – XV w.* Warsaw (in Pol.).
3. Grancsay, S. (1931). *Loan Exhibition of European Arms and Armor catalogue*. New York (in Eng.).
4. Oakeshott, E. (1984). Further Notes on a River-Find of 15th Century Swords. *Park Lane Arms Fair*, 1, 7-12 (in Eng.).
5. Oakeshott, E. (1991). *Records of the Medieval sword*. Woodbridge (in Eng.).
6. Oakeshott, E. (1993). *The Swords of Castillon. Park Lane Arms Fair Catalogue*, 10, 7-16 (in Eng.).
7. Ochmanski, J. (1990). *Wladyslaw II Jagiello*. Wroclaw (in Pol.).
8. Prawer, J. (1971). *A history of the Latin Kingdom of Jerusalem*. Vol. II. Mosad Bialik (in Eng.).
9. Strzelecka, A. (1975). *Melsztycki Spytek. Polski Słownik Biograficzny*, Vol. XX, 411-415 (in Pol.).
10. Szymanski, J. (1993). *Herby sredniowiecznego rycerstwa polskiego*. Warszawa (in Pol.).
11. Gorelyk, M. (1994). The weapon of Vorskla battle. *Zeughaus*, 3, 21-26. Retrieved from: http://swordmaster.org/2008/11/07/bitva_na_r_vorskla.html (in Rus.).

12. Grinchyshin, B. (2012). The problems of typology and dating of medieval swords. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 724, 25-30 (in Ukr.).
13. Izmaylov, I. (1994). The Vorskla battle (1399). The starry hour of Emir Edigey. *Zeughaus*, 3, 80-83. Retrieved from: http://swordmaster.org/2008/11/07/bitva_na_r_vorskla.html (in Rus.).
14. Oakeshott, E. (2004). *The archeology of weapon*. Moscow (in Rus.).
15. Oakeshott, E. (2007). *The sword in the era of knights. Classification, typology, description*. Moscow (in Rus.).
16. Pilipchuk, Y. (2015). The Vorskla battle (source aspect). *The Golden Horde civilization*, 8, 285-295 (in Rus.).
17. Strelchenko, A. (2016). On the question of attribution of late-medieval swords from Western Ukraine. *Archeology and fortification of Ukraine*. Kamianets-Podilskyi, 145-149 (in Rus.).

EIDEL Evgen, PhD student, Department of History of Ukraine, State Technological University of Cherkasy

e-mail: yarpolok@gmail.com

SWORD OF THE LORD OF PODOL SPYTKA FROM MELSHTYN (? - 1399) FROM THE COLLECTION «THE FELDMAN FAMILY MUSEUM»

Abstract. Introduction. *In the spring of 2016 in Sumy region during the agricultural works in which it was founded a medieval iron sword, which perfectly preserved (Fig. 1; Fig. 2). Given the scientific importance and uniqueness of the artifact, it seems appropriate to familiarize them with the scientific community.*

Methods of researching. *The main methods of research are descriptive, typological and comparative.*

Results. *Total length of the sword is 92 cm, weight - 1 kg 685 g Blade sword rhombic in cross-section, which is shaped like an elongated triangle with edges that uniformly taper to a sharp and lasting four edge face clearly that the sword was intended to blow barbed, able to penetrate the hauberk or lamellar armor. Blade length was 73 sm, its width in a crosspiece was 7 sm. At the base of the blade it has a massive thickening of the ribs and the thickness at the base was 1.4 sm. Ephesus of the sword is cross-piece, shaft and discoid apple. It should be noted that after initial flushing of the sword it was found on the shank hot glue shaped as a bell depicting the heraldic lilies and sketch bird on it.*

On the one hand round silver gilt with heraldic shield is inserted into the apple. The surface of the shield is divided into four parts, which are decorated with tracery of horizontal hatching. On the other hand an apple decorated with round silver inset with a yellow (gold) star with six parts is over the of yellow (gold) crescent with horns that are turned up on heraldic shield.

Due to the fact that the sword was found outside the archaeological context, its attribution and dating is possible after typological analysis and comparison with well-known similar in shape and type swords, with well-known attribution and dating. For typological analysis, in our view, the most appropriate is to use a universal typology of Ewart Oakeshott and Marian Hloshek. According to Hloshek's typology the presented type of the sword is XV and dates widely XIV - XV century. According to Ewart Oakeshott typology presented sword also applies to the type XV and is dating by the middle of XIV - beginning of XV.

In the geographic ranges the sword is by 1399 there was a tremendous battle on the river. Vorskla, in which were killed a significant number of noble Lithuanian, Polish, Russian and German knights, among them - Duke Podolsky Spytko from Melsztyn.

Originality. *It should be noted that until today it is remained a small number of such swords with heraldic panels. According to the information that we have none of museum collections in Ukraine up to this point have medieval sword with heraldic shields in the apple. Moreover, we can say that the sword is represented by a single unique copy for the whole of Eastern Europe. Data obtained in the analysis of the artifact, published for the first time.*

Conclusion. *The presented sword that we commonly dated by the end of XIV - first half of XV century and the apple has a silver gilding inserts, one of which is defined by us as the Polish emblem of Leliv (Leliwa). This heraldic shield in the apple sword, historical and geographical context of this became the basis to determine the most possible its owner Duke Podolsky Spytko Melshtynskoho, who died in the event which took place in the district. Vorskla 1399 Today the sword is one of the exhibits «The Feldman family museum».*

Key words: *bladed weapons, sword, Spytko from Melsztyn, the Vorskla battle (1399), attribution, dating, «The Feldman family museum».*

Одержано редакцією 22.03.2017
Прийнято до публікації 31.05.2017